Mamadaliyev Nuriddin Zuhriddin o‘g‘li

Andijon davlat Texnika instituti

Buxgalteriya hisobi va audit yo‘nalishi 4-bosqich talabasi,

nuriddinm1304@gmail.com;

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA BYUDJET MABLAG‘LARIDAN SAMARALI FOYDALANISH YO‘LLARI

Annotatsiya

Ushbu maqola oliy ta’lim muassasalarida byudjet mablag‘laridan samarali foydalanish yo‘llarini o‘rganadi. Mavzuning dolzarbligi, hozirgi holatdagi muammolar (noto‘g‘ri taqsimlash, shaffoflikning yetishmasligi, monitoring zaifligi) va ularni bartaraf etish choralari tahlil qilinadi. Taklif etilgan yechimlar orasida natijaga yo‘naltirilgan byudjetlashtirish (PBF) modeli, “E-Byudjet OTM” raqamli platformasi, moliyaviy xodimlar malakasini oshirish va klaster tashkil etish mavjud. Xalqaro tajriba (Finlyandiya, Singapur) va milliy qonunchilik asosida amaliy tavsiyalar berilgan. Natijada, ushbu choralar samaradorlikni oshirishi va O‘zbekiston oliy ta’limini 2030 yilgacha mintaqada yetakchi darajaga yetkazishi ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar

oliy ta’lim, byudjet mablag‘lari, samarali foydalanish, PBF modeli, raqamli monitoring, shaffoflik, moliyaviy intizom, innovatsiyalar, xalqaro tajriba, O‘zbekiston.

Abstract

This article examines ways to efficiently utilize budget funds in higher education institutions. It analyzes the relevance of the topic, current challenges (improper allocation, lack of transparency, weak monitoring), and measures to address them. Proposed solutions include the Performance-Based Budgeting (PBF) model, the “E-Budget HEI” digital platform, enhancement of financial staff qualifications, and cluster formation. Practical recommendations are provided based on international experience (Finland, Singapore) and national legislation. The implementation of these measures is expected to increase efficiency and position Uzbekistan’s higher education as a regional leader by 2030.

Keywords

higher education, budget funds, efficient utilization, PBF model, digital monitoring, transparency, financial discipline, innovations, international experience, Uzbekistan.

Аннотация

В статье исследуются пути эффективного использования бюджетных средств в учреждениях высшего образования. Анализируется актуальность темы, текущие проблемы (неправильное распределение, отсутствие прозрачности, слабый мониторинг) и меры по их устранению. Предлагаемые решения включают модель бюджетирования,

ориентированного на результат (PBF), цифровую платформу «Е-Бюджет ВУЗ», повышение квалификации финансовых сотрудников и создание кластеров. На основе международного опыта (Финляндия, Сингапур) и национального законодательства даны практические рекомендации. Реализация этих мер позволит повысить эффективность вывести систему высшего образования Узбекистана на лидирующие позиции в регионе к 2030 году.

Ключевые слова

высшее образование, бюджетные средства, эффективное использование, модель PBF, цифровой мониторинг, прозрачность, финансовая дисциплина, инновации, международный опыт, Узбекистан.

Zamonaviy jamiyatda oliy ta’lim tizimi davlat iqtisodiyoti va ijtimoiy rivojlanishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Oliy ta’lim muassasalari (OTM) nafaqat yuqori malakali kadrlar tayyorlash markazi, balki ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish va innovatsion loyihalarni amalga oshirish platformasi sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayonlarda byudjet mablag‘lari asosiy moliyaviy manba bo‘lib, ularning samarali boshqarilishi va foydalanishi ta’lim sifati, ilmiy salohiyat va umumiy iqtisodiy samaradorlikka bevosita ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbekiston Respublikasida oliy ta’limni rivojlantirish bo‘yicha qabul qilingan davlat dasturlari, xususan, “2017–2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi” va “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi[1]” doirasida OTMlar uchun ajratilayotgan byudjet mablag‘lari hajmi yildan-yilga oshib bormoqda. Masalan, 2024 yilgi davlat byudjetida oliy ta’limga ajratilgan mablag‘lar 2023 yilga nisbatan 15–20% ga oshgani kuzatilgan bo‘lib, bu raqamlar ta’lim infratuzilmasini modernizatsiya qilish va ilmiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan.

Biroq, byudjet mablag‘larining ko‘payishi bilan birga ularning samarali foydalanishi masalasi dolzarb muammoga aylanmoqda. Ko‘pgina OTMlarda moliyaviy resurslarning noto‘g‘ri taqsimlanishi, shaffoflikning yetishmasligi, korruptsiya xavfi va monitoring mexanizmlarining zaifligi kabi omillar tufayli byudjet mablag‘lari samaradorligi pasaymoqda. Masalan, O‘zbekiston Hisob palatasi tomonidan o‘tkazilgan tekshiruvlarda ba’zi oliy o‘quv yurtlarida byudjet mablag‘larining 10–15% ga yaqini maqsadsiz sarflangani yoki samarasiz ishlatilgani aniqlangan. Bu holat nafaqat davlat byudjetiga zarar yetkazadi, balki talabalar ta’lim sifati va professor-o‘qituvchilarning ilmiy faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, xalqaro tajribada (masalan, Finlyandiya yoki Singapur oliy ta’lim tizimlarida) byudjet mablag‘larining samarali boshqarilishi ta’limning global reytinglarda yuqori o‘rinlarga chiqishiga sabab bo‘lmoqda, bu esa O‘zbekiston uchun muhim saboq bo‘lib xizmat qilishi mumkin[2].

Ushbu mavzuning dolzarbligi quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi: birinchidan, byudjet mablag‘larining samarali foydalanishi orqali OTMlarning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, zamonaviy laboratoriyalar va raqamli texnologiyalarni joriy etish mumkin; ikkinchidan, ilmiy-tadqiqot loyihalarini moliyalashtirish orqali milliy innovatsiyalar tizimini

[1] O‘zbekiston Respublikasining “Byudjet tizimi to‘g‘risida”gi Qonuni (№ O‘RQ-766, 26.12.2023 yilgi tahrir). // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/6324567

[2] International Financial Reporting Standards (IFRS) for Public Sector Entities. International Public Sector Accounting Standards Board (IPSASB), 2023. // URL: https://www.ifrs.org/issued-standards/public-sector

rivojlantirishga hissa qo‘shiladi; uchinchidan, shaffof va hisobotdorlik mexanizmlarini joriy etish korruptsiyani kamaytirib, jamiyat ishonchini oshiradi. Mavzuni o‘rganishda asosiy maqsad – OTMlarda byudjet mablag‘laridan samarali foydalanishning nazariy asoslari, amaliy yo‘llari va taklif etilayotgan modellarni tahlil qilish orqali amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Bunda xorijiy tajriba, milliy qonunchilik hujjatlari (O‘zbekiston Respublikasining “Byudjet tizimi to‘g‘risida”[3]gi Qonuni, Oliy ta’lim to‘g‘risidagi qonunlar) va statistik ma’lumotlar asos qilib olinadi.

Oliy ta’lim muassasalarida byudjet mablag‘larining samarali foydalanishi birinchi navbatda ularning to‘g‘ri taqsimlanishi va shaffof boshqarilishiga bog‘liq. O‘zbekiston Respublikasining “Byudjet tizimi to‘g‘risida”gi Qonuniga (2023 yilgi tahrir) ko‘ra, OTMlar byudjet mablag‘larini quyidagi asosiy yo‘nalishlarda ishlatadilar: professor-o‘qituvchilarning ish haqi, moddiy-texnik baza, ilmiy-tadqiqot loyihalari, talabalar stipendiyalari va infratuzilmani rivojlantirish. Biroq, amaliyotda mablag‘larning 40–45% dan ko‘prog‘i ish haqi va kommunal xarajatlarga sarflanib, innovatsion loyihalarga ajratilayotgan ulush 10–15% ni tashkil etmoqda (Oliy ta’lim vazirligi, 2024). Bu holat ta’lim sifatini oshirish va ilmiy salohiyatni rivojlantirishga to‘sqinlik qilmoqda.

Samarali taqsimlash uchun natijaga yo‘naltirilgan byudjetlashtirish (Performance-Based Budgeting) modelini joriy etish zarur. Ushbu modelda mablag‘lar OTMning KPI (Key Performance Indicators) ko‘rsatkichlariga qarab taqsimlanadi: talabalar bitiruv ko‘rsatkichi, ilmiy nashrlar soni, xalqaro grantlar jalb etilishi va bitiruvchilarning bandligi. Masalan, Finlyandiyada oliy o‘quv yurtlari byudjetining 30% gacha qismi natijalarga bog‘liq bo‘lib, bu ta’lim sifatini PISA reytinglarida yuqori darajada ushlab turishga yordam bermoqda. O‘zbekistonda bunday modelni sinov tariqasida 5 ta yetakchi OTMda (Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, Milliy universitet va boshqalar) joriy etish mumkin[4], bunda har yili natijalar bo‘yicha moliyalashtirish hajmi o‘zgarib turadi.

Byudjet mablag‘larining samarali foydalanishida ikkinchi muhim omil – raqamli monitoring tizimlaridir. Hozirgi kunda ko‘pgina OTMlarda moliyaviy operatsiyalar qo‘lda yuritiladi yoki “1C: Buxgalteriya” dasturidagi oddiy hisobotlar bilan cheklanadi. Bu esa xatoliklar, kechikishlar va korruptsiya xavfini oshiradi. Yechim sifatida “E-Byudjet OTM” raqamli platformasi”ni joriy etish taklif etiladi. Ushbu tizim quyidagi funksiyalarni o‘z ichiga oladi:

- Har bir xarajatning real vaqt rejimida onlayn kuzatilishi;

- Avtomatik tender jarayonlari (e-auksion orqali);

- Har chorakda jamoatchilik uchun ochiq hisobotlar;

- AI asosidagi xavf-xatar tahlili (masalan, bir xil yetkazib beruvchidan ortiqcha xaridlar aniqlanishi).

[3]O‘zbekiston Respublikasining “Oliy ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (№ O‘RQ-637, 23.07.2020 yil). // O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi rasmiy sayti. URL: https://edu.uz/uz/documents/laws

[4]O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasi. 2023 yil oliy ta’lim muassasalarida byudjet mablag‘laridan foydalanish bo‘yicha tekshiruv hisoboti. Toshkent: Hisob palatasi nashriyoti, 2024. – 112 b.

Singapurda shunga o‘xshash “Smart Nation” loyihasi doirasida oliy ta’lim muassasalari moliyaviy shaffoflik bo‘yicha dunyoda yetakchi o‘rinni egallagan. O‘zbekistonda ushbu tizimni 2026 yilgacha barcha davlat OTMlarida majburiy qilish orqali byudjet mablag‘larining 20–25% gacha samaradorligini oshirish realdir.

Uchinchi jihat – moliyaviy menejerlar va buxgalterlar malakasini oshirish. Hisob palatasi ma’lumotlariga ko‘ra, byudjet mablag‘larining samarasiz sarflanishining 30% dan ortig‘i kadrlarning yetarli tajribaga ega emasligi bilan bog‘liq. Shu sababli, har yili OTM moliyaviy xodimlari uchun “Davlat xaridlari va byudjet boshqaruvi” bo‘yicha majburiy sertifikatsiya dasturi joriy etilishi lozim. Dastur quyidagilarni qamrab oladi:

- Davlat xaridlari to‘g‘risidagi qonunchilik;

- Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS);

- Raqamli buxgalteriya dasturlari (SAP, Oracle Financials).

Bundan tashqari, OTMlar o‘rtasida «“Moliyaviy samaradorlik klasterlari”« tashkil etish – ya’ni, kichik OTMlar yirik universitetlarning moliyaviy bo‘limlari bilan hamkorlikda ish yuritishi samaradorlikni oshirishning arzon va tezkor yo‘lidir.

Adabiyotlar tahlili. O‘zbekiston Respublikasining “Byudjet tizimi to‘g‘risida”gi Qonuni (2023) va “Oliy ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (2020) byudjet mablag‘larining taqsimlanishi, nazorati va hisobotdorlik mexanizmlarini tartibga soluvchi asosiy hujjatlar hisoblanadi. Ushbu qonunlar byudjet mablag‘larining maqsadli ishlatilishi, davlat xaridlari shaffofligi va moliyaviy intizomni ta’minlash bo‘yicha aniq talablarni belgilaydi. Biroq, tahlil shuni ko‘rsatadiki, qonunlarda «natijaga yo‘naltirilgan moliyalashtirish (PBF) « modeliga aniq o‘tish mexanizmlari yetarlicha ishlab chiqilmagan. Bu esa OTMlarning faoliyat samaradorligini moliyaviy rag‘batlantirish imkoniyatlarini cheklaydi.

Prezidentning “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” (2022–2026) farmoni oliy ta’limda raqamlashtirish va shaffoflikni oshirishni ustuvor vazifa deb belgilaydi. Ammo, ushbu strategiyada “OTMlar uchun alohida moliyaviy monitoring platformasi” haqida aniq ko‘rsatma yo‘q. Bu bo‘shliqni to‘ldirish uchun qo‘shimcha normativ hujjatlar (masalan, “OTMlarda raqamli byudjet nazorati to‘g‘risida”gi nizom) ishlab chiqish zarur.

Vazirlik statistikasi esa mablag‘larning 43% ish haqi, kommunal xizmatlar, 14% moddiy-texnik ta’minot, faqat 8% ilmiy loyihalarga yo‘naltirilganini ko‘rsatadi.

IFRS for Public Sector standartlari davlat muassasalarida moliyaviy hisobotning xalqaro darajada shaffof bo‘lishini ta’minlaydi. O‘zbekiston bu standartlarni faqat davlat korxonalari uchun qo‘llamoqda, lekin OTMlar uchun majburiy emas. Bu esa xalqaro grantlar jalb qilishda to‘siq bo‘lmoqda[5].

Oliy ta’lim muassasalarida byudjet mablag‘laridan samarali foydalanish masalasi nafaqat moliyaviy intizom, balki milliy ta’lim sifati, ilmiy salohiyat va iqtisodiy raqobatbardoshlikni ta’minlashning strategik omili hisoblanadi. Xulosa qilib aytganda, byudjet mablag‘laridan samarali foydalanish – bu faqat moliyaviy masalada emas, balki “milliy ta’lim tizimini

[5] inland Ministry of Education and Culture. University Funding Model 2021–2024. Helsinki: OKM Publications, 2021. // URL: https://okm.fi/en/university-funding

modernizatsiya qilishning kaliti”. Taklif etilgan chora-tadbirlar davlat siyosati darajasida qo‘llab-quvvatlansa, O‘zbekiston oliy ta’limi 2030 yilgacha Markaziy Osiyoda yetakchi, dunyoda esa raqobatbardosh tizimga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Byudjet tizimi to‘g‘risida”gi Qonuni (№ O‘RQ-766, 26.12.2023 yilgi tahrir). // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/6324567
2. O‘zbekiston Respublikasining “Oliy ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (№ O‘RQ-637, 23.07.2020 yil). // O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi rasmiy sayti. URL: https://edu.uz/uz/documents/laws
3. O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasi. 2023 yil oliy ta’lim muassasalarida byudjet mablag‘laridan foydalanish bo‘yicha tekshiruv hisoboti. Toshkent: Hisob palatasi nashriyoti, 2024. – 112 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. 2024 yil oliy ta’lim tizimida moliyalashtirish statistikasi. Toshkent: Vazirlik axborot xizmati, 2024. // URL: https://stat.edu.uz/reports/2024
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” to‘g‘risidagi Farmoni (PF-60, 28.01.2022). // O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti. URL: https://president.uz/oz/lists/view/5774
6. Performance-Based Funding in Higher Education: International Experience. OECD Education Working Papers, No. 212. Paris: OECD Publishing, 2020. DOI: https://doi.org/10.1787/2e2f6d8c-en
7. Singapore Ministry of Education. Financial Governance Framework for Institutes of Higher Learning. Singapore: MOE Press, 2023. // URL: https://www.moe.gov.sg/financial-governance
8. Finland Ministry of Education and Culture. University Funding Model 2021–2024. Helsinki: OKM Publications, 2021. // URL: https://okm.fi/en/university-funding
9. International Financial Reporting Standards (IFRS) for Public Sector Entities. International Public Sector Accounting Standards Board (IPSASB), 2023. // URL: https://www.ifrs.org/issued-standards/public-sector
10. E-Government Development in Central Asia: Case of Uzbekistan. United Nations University, 2024. // URL: https://unu.edu/publications/e-gov-uzbekistan-2024